

Міністерство освіти і науки України
Національний університет водного господарства та
природокористування
Навчально-науковий інститут агроєкології та землеустрою
Кафедра агрохімії, ґрунтознавства та землеробства

05-01-306М

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до виконання практичних робіт та самостійної роботи
з навчальної дисципліни

«Основи агрономічних досліджень»

для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня

за освітньо-професійною програмою «Агрономія»

спеціальності 201 «Агрономія»

денної з елементами дуальної та заочної форм навчання

Рекомендовано науково-
методичною радою з якості
ННІАЗ
Протокол № 6 від 19.12.2023 р.

Рівне – 2023

Методичні вказівки до виконання практичних робіт та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Основи агрономічних досліджень» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня за освітньо-професійною програмою «Агрономія» спеціальності 201 «Агрономія» денної з елементами дуальної та заочної форм навчання (2-ге видання). [Електронне видання] / Олійник О. О. – Рівне : НУВГП, 2023. – 41 с.

Укладач: Олійник О. О., кандидат сільськогосподарських наук, доцент кафедри агрохімії, ґрунтознавства та землеробства ім. С. Т. Вознюка.

Відповідальна за випуск: Колесник Т. М., кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувачка кафедри агрохімії, ґрунтознавства та землеробства ім. С. Т. Вознюка.

Керівник групи забезпечення
кандидат сільськогосподарських наук,
доцент

Колесник Т. М.

© О. О. Олійник, 2023
© НУВГП, 2023

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Мета і завдання навчальної дисципліни.....	4
3. Зміст навчальної дисципліни.....	5
4. Рекомендації до виконання практичних робіт.....	8
5. Приклади тестів для самоконтролю знань.....	33
6. Рекомендації до виконання самостійної роботи.....	38
7. Рекомендації здобувачам освіти які навчаються за дульною формою.....	39
8. Рекомендована література.....	40
9. Інформаційні ресурси.....	41

Вступ

Навчальна дисципліна «Основи агрономічних досліджень» спрямована на опанування здобувачем освіти теоретичних основ та практичних навичок проведення науково-дослідної роботи в агрономії.

Наукова робота є однією із важливих форм професійної підготовки агронома за рівнем вищої освіти - бакалавр. Основною формою здійснення і розвитку сучасної науки є наукове дослідження – вивчення явищ і процесів, аналіз впливу на них різноманітних чинників. У процесі наукового дослідження вивчаються певні явища, їх взаємодія з метою отримання переконливих для науки і корисних для практики знань. Навчальна дисципліна спрямована на оволодіння здобувачами освіти необхідних знань в галузі агрономії, сучасних методів проведення агрономічних досліджень, обробки і аналізу їх результатів.

1. Опис навчальної дисципліни

Ступінь вищої освіти	Бакалавр
Освітня програма	Агрономія
Спеціальність	201 Агрономія
Рік навчання, семестр	4- рік навчання, 8 семестр
Кількість кредитів	3 кредити
Лекції	24 годин
Практичні/лабораторні	18 годин
Самостійна робота	48 годин
Форма навчання	Денна/заочна/дуальна
Форма підсумкового контролю	Екзамен
Мова викладання	Українська

2. Мета і завдання навчальної дисципліни

Мета дисципліни – надати студентам теоретичні основи і практичні вміння в проведенні науково – дослідної роботи в агрономії.

Під час вивчення навчальної дисципліни необхідно вивчити: методи наукових досліджень, види дослідів, вимоги до дослідів, основні елементи польового досліду, розміщення варіантів у досліді, вибір і підготовка земельної ділянки під дослід, планування досліджень та методика основних спостережень і обліків у досліді з вивчення основних питань агрономії, основи статистичного аналізу результатів досліджень

Навчальна дисципліна «Основи агрономічних досліджень» формує наступні **компетентності**:

ІК. Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми з агрономії, що передбачає застосування теорій та методів відповідної науки і характеризується комплексністю та невизначеністю умов.

ЗК3. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК5. Здатність спілкуватися іноземною мовою.

ЗК6. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК7. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК9. Здатність до пошуку, аналізу та оброблення інформації з різних джерел.

СК5. Здатність оцінювати, інтерпретувати й синтезувати теоретичну інформацію і практичні, виробничі й дослідні дані у галузях сільськогосподарського виробництва.

СК6. Здатність застосовувати методи статистичної обробки дослідних даних, пов'язаних із технологічними та селекційними процесами в рослинництві.

СК9. Здатність управляти комплексними діями або проектами, відповідальність за прийняття рішень у конкретних виробничих умовах.

Виконання практичних завдань сприяє опануванню запланованих **програмних результатів навчання**:

РН5. Проводити літературний пошук українською та іноземними мовами та аналізувати отриману інформацію.

РН8. Володіти статистичними методами опрацювання даних в агрономії.

РН9. Володіти на операційному рівні методами спостереження, опису, ідентифікації, класифікації, культивування об'єктів і підтримання стабільності агроценозів із збереженням природного різноманіття.

РН14. Інтегрувати й удосконалювати виробничі процеси вирощування сільськогосподарської продукції відповідно до чинних вимог.

3. Зміст навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1. **Теоретичні основи агрономічних досліджень**

Тема 1. *Наукові дослідження в агрономії*

Сутність та зміст наукових досліджень. Рівні та види наукових досліджень. Загальнонаукові теоретичні методи. Загальнонаукові методи емпіричного пізнання. Загально логічні методи. Загальнонаукові методи, що застосовуються на емпіричному та теоретичному рівнях наукового пізнання. Агрономічні (спеціальні) методи досліджень.

Запитання для самоперевірки знань:

1. Які основні рівні наукових досліджень Ви знаєте?
2. Охарактеризуйте емпіричний рівень наукових досліджень.

3. Дайте характеристику основних видів наукових досліджень в агрономії.
4. Наведіть особливості спеціальних методів досліджень в агрономії

Тема 2. *Методика польового дослідю*

Вимоги до планування та проведення польового дослідю. Класифікація польових дослідів (за місцем проведення, за тривалістю, за географічним охопленням, за кількістю факторів). Агротехнічні дослідю. Дослідю із сортовипробування.

Кількість варіантів у польовому дослідю. Повторність дослідю в просторі та часі. Розміщення повторень. Розмір, форма та розміщення дослідних ділянок. Захисні смуги та їх значення.

Запитання для самоперевірки знань:

1. Як поділяються польові дослідю за місцем проведення?
2. Як поділяються польові дослідю за тривалістю?
3. Як поділяються польові дослідю за географічним охопленням?

Тема 3. *Методи розміщення у польовому дослідю*

Методи розміщення варіантів у польовому дослідю: випадковий, систематичний та стандартний. Особливості вибору методу розміщення варіантів. Методи розміщення дослідних ділянок: латинський квадрат, латинський прямокутник, рендомізований метод. Обґрунтування методу та особливості розміщення дослідних ділянок.

Запитання для самоперевірки знань:

1. Які основні методи розміщення варіантів у польовому дослідю Ви знаєте?
2. Що таке «латинський квадрат»? В яких випадках він застосовується?
3. Як саме розміщуються дослідні ділянки за рендомізованим методом?

Тема 4. *Планування, закладка та проведення польового дослідю*

Планування схем одно факторних дослідів. Планування схем багатофакторних дослідів. Планування строків спостережень, відбору зразків та обсягів вибірки.

Підготовка площі дослідної ділянки до закладки досліду. Особливості розбивки площі дослідної ділянки. Агротехніка на дослідному полі. Особливості планування польових дослідів залежно від природно-кліматичної зони розміщення.

Запитання для самоперевірки знань:

1. Наведіть особливості підготовки площі дослідної ділянки до закладки досліду.
2. Які саме елементи дослідної ділянки мають бути винесені в натуру?
3. Які агротехнічні заходи необхідно планувати на дослідній ділянці?

Змістовий модуль 2. Особливості проведення польового досліду, обробка результатів

Тема 5. Досліди з вивчення основних питань агрономії

Особливості методики польового досліду з різними видами добрив. Досліди з вивчення строків сівби. Досліди з вивчення впливу глибини загортання насіння. Досліди з вивчення ефективності різних агрозаходів.

Документація та звітність при проведенні польових досліджень. Первинна документація: щоденник досліду та журнал. Основна документація: звіт чи наукова праця у періодичному виданні.

Запитання для самоперевірки знань:

1. Охарактеризуйте особливості польового досліду з мінеральними добривами?
2. Які особливості дослідів з вивчення строків сівби?
3. Ефективність яких агрозаходів можна вивчати в польовому досліді?

Тема 6. Методики спостережень, аналізів та обліків

Особливості та строки проведення метеорологічних спостережень під час проведення досліджень. Строки та методики для визначення фізичних показників ґрунту. Підбір методик та обґрунтування показників для оцінки агрохімічних показників ґрунту дослідної ділянки. Гербологічні спостереження та обліки на дослідній ділянці: оцінка забур'яненості посів, облік засміченості ґрунту насінням бур'янів та органами вегетативного розмноження бур'янів. Методи та строки проведення оцінки фітосанітарного стану посівів. Фенологічні та біометричні спостереження на

посівах досліджуваних культур. Облік врожаю на дослідній ділянці.

Запитання для самоперевірки знань:

1. Які основні метеорологічні спостереження необхідно запланувати?
2. За якими методиками визначають показники фізичного стану ґрунту? Строки визначень?
3. Як саме проводиться оцінка забур'яненості посівів?
4. Які показники характеризують фітосанітарний стан посівів?
5. Охарактеризуйте особливості обліку врожаю на дослідній ділянці.

Тема 7. Статистичний аналіз даних

Дисперсійний аналіз даних однофакторного польового дослідження. Поняття про дисперсійний аналіз. Дисперсія і стандартне відхилення. Коефіцієнт варіації, критерій Фішера, критерій Стюдента. Підбір даних та особливості проведення статистичної обробки даних польового дослідження.

4. Рекомендації до виконання практичних робіт

Модуль 1. Теоретичні основи агрономічних досліджень

Практична робота 1. Основи дисперсійного аналізу

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти із сутністю та основними поняттями дисперсійного аналізу.

Основна частина

Дисперсійний аналіз розроблений і введений в практику сільськогосподарських досліджень англійським вченим Р. Фішером (1925), який відкрив закон розподілення відношення середніх квадратів (дисперсій). **Дисперсійний аналіз** - це метод статистичної оцінки надійності проявлення залежності результативної ознаки від одного або кількох факторів. За допомогою методу дисперсійного аналізу проводиться перевірка статистичних гіпотез відносно середніх в кількох генеральних сукупностях, які мають нормальний розподіл.

Сутність дисперсійного аналізу є розчленування загальної суми квадратів відхилень і загального числа степенів свободи на частини – компоненти, що відповідають структурі експерименту,

та оцінка значимості дії і взаємодії факторів, що вивчаються, за критерієм Фішера.

За допомогою дисперсійного аналізу вирішуються три основних завдання: 1) загальна оцінка істотності відмінностей між груповими середніми; 2) оцінка вірогідності взаємодії факторів; 3) оцінка істотності відмінностей між парами середніх.

Відповідно до принципової схеми дисперсійний аналіз можна подати у вигляді п'яти послідовно виконуваних етапів:

- 1) визначення і розкладання варіації;
- 2) визначення числа ступенів свободи варіації;
- 3) обчислення дисперсій та їх співвідношень;
- 4) аналіз дисперсій та їх співвідношень;
- 5) оцінка вірогідності різниці між середніми і формулювання висновків з перевірки нульової гіпотези.

Якщо обробляють однофакторні статистичні комплекси, що складаються з декількох незалежних вибірок, наприклад 1-варіантів у вегетаційному досліді, то загальна мінливість результативної ознаки, що вимірюється загальною сумою квадратів C_y , розчленовується на 2 компоненти:

- 1 – варіювання між вибірками (варіантами) – C_v
- 2 – варіювання в середині вибірок – C_z

Відповідно, в загальному вигляді мінливість ознаки може бути представлена виразом: $C_y = C_v + C_z$.

В даному випадку варіація між варіантами представляє ту частину загальної дисперсії, яка обумовлена дією факторів, що досліджуються, а дисперсія всередині вибірок характеризує похибку експерименту.

Загальне число ступенів свободи ($n-1$) також розділяється на дві частини:

- ступені свободи для варіантів ($l-1$)
- ступені свободи випадкового варіювання ($N-1$)

$$n-1=(l-1)+(N-1) \quad (1)$$

Якщо обробляти одно факторні статистичні комплекси, коли варіанти (вибірки) пов'язані будь-якою спільною умовою, що контролюється, наприклад, наявністю організованих повторень (n) в польовому досліді, загальна сума квадратів розкладається на 3 частини:

- 1 – варіювання повторень – C_p
- 2 – варіювання варіантів – C_v
- 3 – випадкове варіювання - C_z

У подібних випадках загальна мінливість і загальне число ступенів свободи можуть бути представлені виразами:

$$C_y = C_p + C_v + C_z, \quad (2)$$

$$n-1 = (n-1) + (1-1) + (n-1) \cdot (1-1), \quad (3)$$

Суми квадратів відхилень за даними польового дослідження – статистичного комплексу з l – варіантами та n – повтореннями – знаходять в наступній послідовності: у вихідній таблиці визначають суми по повтореннях, варіантах і загальну суму всіх спостережень ΣX . Далі підраховують:

- ✓ загальне число спостережень $N = l \cdot n$
- ✓ поправку $C = (\Sigma X)^2 : N$
- ✓ загальну суму квадратів $C_y = \Sigma X^2 - C$
- ✓ суму квадратів по повтореннях $C_p = \Sigma P^2 : l - C$
- ✓ суму квадратів по варіантах $C_v = \Sigma V^2 : n - C$
- ✓ суму квадратів похибки (різниця) $C_z = C_y - C_p - C_v$

Дві останні суми C_v і C_z ділять на відповідні їм степені свободи. В результаті отримують два середні квадрата (дисперсії): варіантів та похибки. Ці середні квадрати і використовують в дисперсійному аналізі для оцінки значимості дії факторів, що вивчаються. Оцінка здійснюється шляхом порівняння дисперсії варіантів з дисперсією похибки за критерієм $F = s_v^2/s^2$.

Таким чином за **базу** – одиницю порівняння приймають середній квадрат випадкової дисперсії, котра визначає випадкову похибку експерименту.

При цьому нульовою гіпотезою, що перевіряється, слугує припущення: *усі вибіркові середні є оцінками однієї генеральної середньої і, відповідно, різниці між ними неістотні*. Якщо $F_{\text{факт}} \leq F_{\text{теор}}$, то нульова гіпотеза $H_0 : d = 0$ не відкидається; між усіма вибірковими середніми немає істотних різниць, і на цьому перевірка закінчується. Нульова гіпотеза відкидається, коли $F_{\text{факт}} > F_{\text{теор}}$.

Теоретичні значення критерію F для прийнятого в дослідженні рівня значимості знаходять за довідковими таблицями з урахуванням числа степенів свободи для дисперсії варіантів і випадкової дисперсії. У більшості випадків обирають 5% рівень, а при

більш точному підході – 1% рівень значимості. 5% рівню значимості відповідає 95% рівень імовірності, 1% - 99%.

Критерій F встановлює лише факт наявності істотної різниці між середніми, але не вказує, між якими середніми є ці відмінності. Тому, коли $F_{\text{факт}} \leq F_{\text{теор}}$ і нульова гіпотеза відкидається, необхідно визначити, до яких варіантів належать істотні різниці.

У практиці дослідної справи використовується декілька методів для оцінки істотності різниці між середніми. Найбільш поширеним є: оцінка значимості різниці між середніми за найменшою істотною різницею (НІР). **НІР** – це величина, що вказує межу граничним випадковим відхиленням.

Критерій $\text{НІР} = t \cdot s_d$ показує граничну похибку для різниці двої вибірових середніх. Якщо фактична різниця $d \geq \text{НІР}$, то вона істотна (значима), а якщо $d < \text{НІР}$, то неістотна, не значима.

Щоб визначити НІР, необхідно за даними дисперсійного аналізу вирахувати:

- ✓ узагальнену похибку середнього;
- ✓ похибку різниці середніх.

Підставляючи значення s_d в формулу для розрахунку НІР встановлюємо:

$$\text{НІР}_{05} = t_{05} \cdot s_d \quad (4)$$

$$\text{НІР}_{01} = t_{01} \cdot s_d \quad (5)$$

де s_d – похибка різниці середніх незалежних вибірок: t_{05} , t_{01} – критерій Стюдента.

Індексами при НІР і t записані показники рівня значимості (5% або 1%). Різниці між середніми, які є більшими за НІР_{05} , вважаються істотними з 5% рівнем значимості, більше НІР_{01} – істотними з 1% рівнем значимості.

Завдання. Засвоїти основні терміни та поняття, принципи розрахунку результатів польового дослідження методом дисперсійного аналізу.

Практична робота 2. **Основи роботи з першоджерелами**

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основами роботи з першоджерелами; вимогами до оформлення списку першоджерел; принципами перевірки робіт на плагіат.

Основна частина

Перед початком проведення наукових досліджень, вивчення нової теми або напрямку, написанні курсової чи дипломної роботи необхідно ознайомитися із науковою літературою за обраною тематикою. Вивчення літератури з обраної теми слід починати із загальних робіт, щоб отримати уявлення про основні питання, а пізніше вже вести пошук нового матеріалу. При цьому необхідно переглянути всі види джерел інформації, зміст яких пов'язаний з темою дослідження. До них належать матеріали опубліковані в різних вітчизняних та іноземних виданнях, наукові статті у періодичних виданнях, звіти науково-дослідної роботи, дисертації, офіційні документи.

Роботу з літературою рекомендовано проводити поетапно:

- ✓ загальне ознайомлення з матеріалом в цілому за його змістом;
- ✓ швидкий перегляд усього змісту;
- ✓ проробка в порядку послідовності розміщення матеріалу;
- ✓ вибіркове читання будь-якої частини монографії, посібника, дисертації, статті;
- ✓ виписка матеріалу, що належить до теми і є цікавою;
- ✓ критична оцінка записаного, його редагування, чистовий запис, як фрагмент тексту майбутньої роботи.

При написанні огляду літератури необхідно дотримуватися правил цитування з обов'язковим зазначенням у списку літератури відповідного першоджерела. Бібліографічні посилання розрізняють залежно від складу елементів бібліографічного запису, місця розташування в документі, повторності наведення та вмісту бібліографічних записів. За складом елементів бібліографічного запису розрізняють повне та коротке бібліографічне посилання. Повне бібліографічне посилання містить усі обов'язкові елементи, що використовують для загальної характеристики, ідентифікування й пошуку об'єкта посилання. Коротке бібліографічне посилання містить частину обов'язкових елементів, які використовують тільки для пошуку об'єкта посилання.

За місцем розташування в документі розрізняють такі бібліографічні посилання:

- ✓ внутрішньотекстове;

- ✓ підрядкове;
- ✓ поза текстове

Вимоги до оформлення списку літератури викладені в ДСТУ 8302:2015. Для більш швидкого та правильного оформлення списку використаних першоджерел можна використовувати відповідно сервіси в Інтернеті (<https://www.grafiati.com/> або <http://yak.in.ua/>).

Приклади оформлення відомостей про першоджерело наведено в таблиці 1.

Завдання: відповідно до отриманого завдання написати конспект 10 джерел наукової літератури за останнє десятиріччя у вигляді окремих монографій та статей, опублікованих в наукових журналах і збірниках. Конспект одного першоджерела повинен зайняти в середньому одну сторінку рукописного тексту. Він починається прізвищем та ініціалами авторів публікації, назвою публікації, де вона надрукована, рік видання та сторінки на яких знаходиться публікація. Список використаних першоджерел оформити згідно ДСТУ 8302:2015.

Таблиця 1

Приклади оформлення

Характер джерела	Приклад оформлення
Монографії: один автор	Лісовал А. П. Методи агрохімічних досліджень : підручник. Київ : НАУ, 2001. 247 с.
два автори	Шевчук М. Й. Агрохімія : навчальний посібник / за ред. М. Й. Шевчука. Рівне : НУВГП, 2008. 345 с.
п'ять і більше	Загальне землеробство / Єщенко В. О., Копитко П. Г., Опришко В. П. та ін.; за ред. В. О. Єщенка. Київ : Вища освіта, 2004. 336 с.
Складові частини періодичного видання	Ткачук С. О., Олійник О.О., Кучерова А. В. Оцінка потенціалу нових сортів буряку цукрового за внесення розрахункових норм мінеральних добрив в умовах Західного Лісостепу. <i>Вісник НУВГП. Сільськогосподарські науки</i> . 2021. Вип. 2(94). С. 111–118.
Електронні ресурси	Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до

	2020 року : проект / М-во аграр. політики та продовольства України. URL: http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822 (дата звернення: 13.09.2023).
--	--

Практична робота 3. Складання схем польових дослідів з добривами

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основними принципами складання схем польових дослідів з вивчення ефективності застосування добрив.

Основна частина

Мета польових дослідів з добривами полягає у виявленні оптимальних доз і співвідношень мінеральних добрив, визначенні кращих форм і способів внесення добрив під різні культури, сорти, гібриди в різних ґрунтово-кліматичних умовах. Під час проведення польового дослідів необхідно дотримуватися високої агротехніки вирощування лише районованих, високопродуктивних сільськогосподарських культур.

Ділянку, виділену під польовий короткостроковий дослід ретельно вивчають (попередники, рівномірність внесення добрив). Короткостроковий дослід необхідно планувати не менш ніж з триразовою повторністю та чотирикратній повторності по варіантах.

Контрольним варіантом у польових дослідів з вивчення доз і видів добрив є варіант без добрив. В схему дослідів вводять другий контроль, якщо кількість варіантів більше 12. Контрольний варіант потрібний для розрахунку виносу та коефіцієнта використання поживних елементів рослинами з ґрунту та з добрив, а також їхньої ефективності. Другим контрольним варіантом може бути рекомендована для району або прийнята в господарстві доза повного мінерального добрива. Контролем може бути і фон без досліджуваного виду добрива (наприклад, РК для оцінки форм азотних добрив, NP – калійних, НК – фосфорних).

Схему дослідів складають з врахуванням принципу єдиної різниці та тотожності всіх інших варіантів, наявності контролю (або двох). Вона має бути найкоротшою, але давати можливість повністю відповідати на поставлені питання.

В практиці агрономічних досліджень застосовують ортогональну (повну) та неповну схеми розміщення варіантів. За повною схемою вивчаються усі можливі комбінації трьох основних макроелементів: 0, N, P, K, NP, NK, PK, NPK. Однак в практиці частіше використовують неповну схему: 0, NP, NK, PK, NPK, вивчаючи ефективність одного елементу на фоні іншого.

Загальна схема досліду з вивчення оптимальних доз кожного елемента може бути такою:

- 1) (абсолютний контроль);
- 2) P_1K_1
- 3) $P_1K_1 + N_{0,5}$
- 4) $P_1K_1 + N_{1,0}$
- 5) $P_1K_1 + N_{1,5}$
- 6) N_1K_1
- 7) $N_1K_1 + P_{0,5}$
- 8) (абсолютний контроль)
- 9) $N_1K_1 + P_{1,0}$
- 10) $N_1K_1 + P_{1,5}$
- 11) N_1P_1
- 12) $N_1P_1 + K_{0,5}$
- 13) $N_1P_1 + K_{1,0}$
- 14) $N_1P_1 + K_{1,5}$

Якщо завдання полягає у визначенні ефективності добрив з різним співвідношенням основних елементів живлення (N:P:K) під різні культури, можна обрати таку орієнтовну схем у дослід у:

- 1) абсолютний контроль
- 2) $N_1P_1K_1$ (рекомендована доза під певну культуру)
- 3) $N_{0,5} P_1 K_1$
- 4) $N_{1,5} P_1 K_1$
- 5) $N_1 P_{0,5} K_1$
- 6) $N_1 P_{1,5} K_1$
- 7) $N_1 P_1 K_{0,5}$
- 8) $N_1 P_1 K_{1,5}$

Якщо планується порівняти між собою різні види органічних добрив, схема досліду може бути наступна:

- 1) гній напівперепрілий (контроль);
- 2) вермикомпост

- 3) торфо-гноєвий компост
- 4) пташиний послід
- 5) гноївка
- 6) сапропелевий компост.

Завдання: на основі отриманого завдання розробити схему польового короткострокового досліджу.

Практична робота 4. **Методи розміщення варіантів у польовому досліді**

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основними методами розміщення варіантів та дослідних ділянок у польовому досліді.

Основна частина

1. **Методи розміщення варіантів**

Метод розміщення - це певне чергування варіантів на дослідній ділянці в межах повторення. Методи розміщення поділяють на:

- ✓ випадковий
- ✓ систематичний
- ✓ стандартний.

При застосуванні випадкового методу місце варіантів визначають за таблицею випадкових чисел або за жеребками. У літературі цей метод називають англійським словом *рендомізація*

Випадковий метод має дві різновидності або субметоди - неповна рендомізація і повна рендомізація.

Неповна рендомізація - випадкове розміщення всіх варіантів досліджу в межах кожного повторення окремо.

Повторення

		I		II		II		III						
3	4	2	1	5	4	3	1	5	2	5	1	4	2	3

Рис. 1. Випадкове розміщення 5 варіантів у трьох повтореннях.

Повна рендомізація – випадкове розміщення варіантів на всіх ділянках досліді без попереднього "виділення повторень".

3	3	1	2
2	3	3	1
3	2	1	3

Рис. 2. Розміщення трьох варіантів досліді у чотирьох повторностях методом повної рендомізація в трьох ярусах.

Систематичний метод вимагає розмішувати варіанти у такій послідовності, як вони записані у схемі досліді. Тому цей метод іноді називають ще *послідовним*.

Повторення

I					II					III				
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

Рис. 3. Систематичне розміщення 5 варіантів у трьох повтореннях в один ярус.

Повторення

I					II				
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
III					IV				

Рис. 4. Систематичне розміщення 5 варіантів у 4 повтореннях у два яруси.

Стандартний метод - це розміщення контролю (стандарту) поряд з кожним чи між двома дослідними варіантами.

Повторення

I						II						III						
st	1	st	2	st	3	st	2	st	1	st	3	st	3	st	2	st	1	st

Рис. 6. Розміщення трьох дослідних сортів і стандарту ямб-методом.

2. Методи розміщення дослідних ділянок

Залежно від напрямку зміни родючості ґрунту дослідні ділянки можуть бути розміщені наступними методами:

- ✓ латинського квадрату
- ✓ латинського прямокутника
- ✓ розщеплених ділянок.

Латинський квадрат – метод розміщення ділянок за яким у кожній стрічці і кожному стовпчику були всі варіанти відповідно до схеми досліду, які не повторюються.

Повторення

I	II	III	IV
3	1	2	4
1	2	4	3
2	4	3	1
4	3	1	2

Рис. 7. Розміщення 4 варіантів у чотирьох повтореннях методом латинського квадрату.

Латинський прямокутник - випадкове розміщення всіх варіантів у межах кожної стрічки і кожного окремого блоку.

Повторення

I			II			III		
4	9	11	1	7	2	8	12	10
1	5	2	6	10	12	4	3	7
12	6	8	3	4	9	1	5	11
3	7	10	5	8	11	9	2	6

Рис. 8. Розміщення 12 варіантів у трьох повтореннях методом латинського прямокутника.

Метод рендомізованих розщеплених ділянок - це розміщення варіантів фактору першого порядку на основних ділянках, а факторів другого і наступних порядків - на субділянках, на які розщеплюють основні ділянки.

Повторення

I						II					
A ₁		A ₃		A ₂		A ₃		A ₁		A ₂	
B ₁	B ₃	B ₂	B ₂	B ₃	B ₁	B ₂	B ₃	B ₁	B ₂	B ₃	B ₃

Рис. 9. Схематичний план двофакторного польового дослідження розмішеного методом розщеплених ділянок: чинник *A* - дози добрив, чинник *B* – норми висіву насіння.

Завдання: ознайомитися із основними методами розміщення варіантів та дослідних ділянок при розробці схеми польового дослідження; замалювати основні схеми.

Модуль 2. Особливості планування та проведення

Практична робота 5. Підбір методик, спостережень, аналізів та обліків для визначення метеорологічних показників, фізичних показників ґрунту.

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основними показниками, що характеризують погодні умови та фізичними показниками ґрунту; принципами встановлення строків проведення відповідних спостережень та обліків.

Основна частина

1. Метеорологічні показники

Ріст, розвиток і продуктивність польових культур значною мірою залежать від метеорологічних умов року та періоду вегетації. Не відстеживши зміни навколишнього середовища та хід розвитку досліджуваних рослин, не можна достовірно оцінити результати дослідження.

Метеорологічні чинники необхідно враховувати не лише за період вегетації, але й за попередні осінь і зиму. Облік і аналіз результатів метеорологічних спостережень проводять кілька раз

упродовж доби. Спостереження за вологістю повітря, швидкістю вітру та його напрямком, атмосферним тиском проводять вісім разів за добу – об 0, 3, 6, 9, 12, 15, 18 і 21-й год, кількість опадів – чотири рази за добу об 3, 9, 15 і 21-й год, вологість ґрунту – восьмого дня кожної декади місяця, висоту снігового покриву та глибину промерзання ґрунту – раз за добу о 8-й год. На підставі отриманих результатів розраховують середньодобові, максимальні та мінімальні значення, виводять середні дані за декаду, місяць, вегетацію, а також за періодами росту і розвитку рослин. Отримані дані порівнюють з багаторічними показниками.

Метеодані повинні бути отримані на найближчій метеостанції або метеорологічному пункті, відстань до яких від місця проведення досліджень становить не більше 5–6 км.

Перелік основних метеорологічних показників та приладів для їх визначення:

- ✓ визначення кількості опадів проводять за допомогою *опадоміра Третьякова О-1*;
- ✓ контроль за інтенсивністю опадів проводять за допомогою *Плювіографу*;
- ✓ щільність і залягання снігового покриву визначають за допомогою *Вагового снігоміру*;
- ✓ для безперервного контролю за температурою повітря використовують *Термограф-М16, термометр*;
- ✓ для визначення температури та вологості повітря використовують *Аспіраційний психрометр МВ-4М*;
- ✓ напрям і швидкість вітру визначають за допомогою *Портативного анеометра*;
- ✓ атмосферний тиск вимірюють за допомогою *Барометрів* різних типів;
- ✓ вимірювання температури ґрунту:
  - для вимірювання температури в певні строки спостережень - *терміновий надґрунтовий термометр ТМ-3*;
  - для визначення найбільшої температури між строками спостережень - *максимальний термометр ТМ-1*;
  - для визначення мінімальної температури між строками спостережень - *мінімальний термометр ТМ-2*.

✓ для визначення глибини промерзання ґрунту використовують *Мерзлотоміри Ратомського або Даниліна*.

2. Облік фізичних показників ґрунту

При проведенні польового дослідження серед фізичних показників ґрунту визначають:

- ✓ об'ємну масу ґрунту за *методикою Н. А. Качинського*;
- ✓ твердість ґрунту визначають *Твердоміром Н. А. Качинського*;
- ✓ будова ґрунту визначається методом насичення водою у спеціальних приладах – *Патронах*;
- ✓ вологість ґрунту встановлюють *Термостатично-ваговим методом*;
- ✓ водопроникність ґрунту визначають або за допомогою *Методу рам*, або *Методу трубок*, або *Лізиметричним методом*.

Завдання: відповідно до отриманого завдання, підібрати всі необхідні показники, що характеризують погодні умови, фізичний стан ґрунту; зазначити строки проведення спостережень та обліків, необхідні прилади або методи їх визначення.

Практична робота 6. Підбір методик, спостережень, аналізів та обліків для визначення агрохімічних показників ґрунту

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основними агрохімічними показниками ґрунту; принципами встановлення строків проведення відповідних спостережень та обліків.

Основна частина

При проведенні польових досліджень особлива увага приділяється методологічно вірному відбору проб ґрунту з дослідних ділянок. При оцінці динаміки вмісту рухомих форм макроелементів зразки ґрунту мають бути відібрані не раніше ніж за 5-6 днів після опадів або зрошення. Для проведення аналізів та визначень відбирають змішаний зразок ґрунту з кожної дослідної ділянки.

Серед основних агрохімічних показників ґрунту на дослідних ділянках визначають:

- ✓ нітратний азот за *іонометричним методом*;

Нітрати містяться в ґрунті у вигляді водорозчинних солей азотної кислоти. Вони відрізняються високою рухливістю, що обумовлює значне коливання їх вмісту. З ґрунту нітратна форма азо-

ту може вимиватися атмосферними опадами, поливними водами вниз по профілю або за його межі. Визначення вмісту нітратів у ґрунті та забезпеченості азотом рослин проводять в день відбору проб за природної вологості. Одночасно визначають вологість ґрунту із урахуванням поправки.

✓ лужногідролізований азот визначають за *методом М. О. Корнфільда*;

Вміст лужногідролізованого азоту характеризує ступінь окультуреності ґрунту, а також ступінь забезпеченості азотом, оскільки вміст його характеризує тісну кореляційну залежність між азотом, який вилучається із вмістом гумусу, загальним вмістом азоту та нітрифікаційною здатністю в основних типах ґрунтів.

✓ рухомі форми фосфору та калію в ґрунті визначають за *методом Кірсанов* або *методом Чирікова* або *методом Мачигіна*;

Рухомі форми, а відповідно доступні для рослин, фосфору у ґрунті знаходяться у незначній кількості. Невеликий вміст рухомого фосфору пояснюється його знаходженням в ґрунті в слабо-розчинній мінеральній та недоступній рослинам органічній формах, це і стримує подальший ріст продуктивності сільськогосподарських культур. Ґрунти України в цілому характеризуються високим рівнем забезпеченості обмінним калієм.

✓ вміст гумусу в ґрунті визначають за *методом І. В. Тюрина в модифікації І. Н. Сімакова* або за *методом І. В. Тюрина*;

Гумус ґрунту – складний динамічний комплекс органічних сполук, який утворюється під час розкладання та гуміфікації органічних решток у ґрунті. При визначенні сумарного вмісту гумусу враховують усі форми органічної речовини ґрунту.

✓ суму увібраних основ у кислих (безкарбонатних) ґрунтах визначають за *методом Каннена-Гільковиця*;

Сумарну кількість усіх обмінних катіонів, за винятком H^+ і Al^+ , називають сумою увібраних основ.

✓ кислотність ґрунту вимірюють за допомогою *pH-метра*;

Реакцію ґрунтового розчину, яка характеризується рівнем рН, визначають під час вапнування ґрунтів.

✓ гідролітичну кислотність ґрунту визначають за *методом Г. Каннена*;

Кислотність, яка виявляється під час взаємодії ґрунту з гідролітично лужною сіллю (CH_3COONa), називається гідролітичною. Лужна реакція розчину цієї солі є головною причиною більш повного витіснення обмінного водню з ґрунту.

✓ ступінь насиченості основами ґрунту визначають *розрахунковим методом*.

Ступінь насичення ґрунту основами застосовують для визначення потреби ґрунтів у вапнуванні.

Завдання: відповідно до отриманого завдання, підібрати всі необхідні показники, що характеризують агрохімічний стан ґрунту; зазначити строки відбору зразків, необхідні прилади або методи для їх визначення.

Практична робота 7. Підбір методик, спостережень, аналізів та обліків для оцінки фітосанітарного стану посівів

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основними показниками, що характеризують фітосанітарний стан посівів; принципами встановлення строків проведення відповідних спостережень та обліків.

Основна частина

Фітосанітарний стан – це стан агроценозу на певній території в конкретно встановлений строк за складом шкідливих організмів, рівнем їх чисельності, інтенсивності розвитку та потенційної загрози. На посівах сільськогосподарських культур спостерігаються три групи шкідливих організмів: бур'яни, хвороби та шкідники.

1. Забур'яненість посівів

Для оцінка забур'яненості посівів сільськогосподарських культур необхідно передбачити: облік вегетуючих бур'янів, облік рівня засміченості ґрунту життєздатним насінням та органами вегетативного розмноження бур'янів.

Рівень забур'яненості посівів сільськогосподарських культур контролюють під час щорічних обстежень полів у строки появи основних видів бур'янів. Зокрема, в посівах зернових колосових основне обстеження проводять у фазі колосіння, просапних – у середині їх вегетації. Особлива увага приділяється весняному обстеженню полів при проведенні обліку сходів бур'янів.

В практиці використовують наступні методи:

- ✓ найпростіший метод обліку, яким користуються на великих ділянках, – *окомірний*;
- ✓ визначення забур'яненості посівів шляхом підрахунку кількості бур'янів на облікових майданчиках – *кількісний метод*;
- ✓ підрахунок кількості бур'янів за видами, їх загальної кількості, висоти, фази розвитку та біомасу на облікових майданчиках – *кількісно-ваговий метод*.

Для більш точної оцінки можливої шкоди від бур'янів під час обстежень встановлюють тип засміченості (співвідношення бур'янів різних біологічних груп). Найбільш поширеними типами засміченості є:

- ✓ однорічний злаковий – переважають мишій, куряче просо, озимі та зимуючі злаки;
- ✓ однорічний дводольний – переважають редька дика, гірчиця польова, триреберник непахучий, волошка синя;
- ✓ багаторічний кореневищний – переважають пирій повзучий, хвощ польовий;
- ✓ змішаний – трапляються представники різних біологічних типів і груп бур'янів. Останній є найбільш характерним для всіх ґрунтово-кліматичних зон України.

Для оцінки рівня засміченості ґрунту насінням бур'янів найбільш поширеним використовують *метод промивання*.

Підрахунок кількості органів вегетативного розмноження бур'янів проводять наприкінці вегетації використовуючи рамку встановленого розміру.

2. Облік ураженості посівів шкідниками та хворобами

Облік ураженості посівів шкідниками та хворобами проводиться під час інспектування, під час якого здійснюється фітосанітарний моніторинг з використанням візуальних, інструментальних або дистанційних методів.

Для обліку шкідників використовують *методи ґрунтових розкопок, облікових ділянок, облікових рядків і облікових рослин, рослинних проб, косіння ентомологічним сачком, пасток*. Для кожного шкочинного організму встановлені відповідні строки проведення обліків та замірів, шкали обліку та економічні пороги шкодочинності.

Візуальні методи обліку, що характеризуються високою точністю даних щодо чисельності шкідників та інтенсивності розвитку хвороб, є доволі трудомісткими, їхнє вдосконалення спрямоване на мінімізацію кількості, зручне для обліковця розміщення по полю облікових проб чи рослин та уніфікацію методів виявлення комплексу шкідників за один облік.

Приладні методи виявлення та обліку шкідників і хвороб сільськогосподарських рослин засновані на використанні різних пристроїв – від найпростіших (типу ентомологічного сачка) до складних електронних приладів із підключенням мікрокомп'ютерів. Ними можна ефективніше та значно швидше визначити заселеність угідь тим чи іншим шкідником і виявити враженість рослин хворобами.

Завдання: відповідно до отриманого завдання, розробити календарний план фітосанітарного моніторингу на посівах сільськогосподарської культури.

Практична робота 8. Підбір методик, спостережень, аналізів та обліків при проведенні біометричних спостережень та обліку врожаю

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти з основами проведення біометричних спостережень на дослідній ділянці; методами обліку врожаю дослідної культури.

Основна частина

1. Облік біометричних показників

Для оцінки стану сільськогосподарських культур під час вегетаційного періоду на дослідній ділянці проводять відповідні біометричні спостереження та обліки:

✓ *визначення щільності посівів*

При першому обліку щільності посівів визначають і повноту сходів дослідної культури. Для цього на дослідній ділянці або на полі виділяють чотири облікові ділянки площею по 0,25 м² кожна (для культур суцільного посіву). Для просапних культур облік проводять на двох рядках довжиною по 83,3 см, що відповідає площі у 0,25 м². На виділених ділянках підраховують сходи, визначають їх середню кількість і розраховують повноту сходів.

✓ **визначення глибини загортання насіння**

Існує ряд методик визначення глибини загортання насіння, серед яких найбільш поширеною є *методика С. С. Рубіна*.

Рівномірність глибини загортання насіння оцінюють за відхиленням середньої глибини сівби від заданої і коефіцієнтом вирівняності (В), за п'ятибальною шкалою:

5 балів – рівномірність глибини загортання відмінна (В > 95 %);

4 бали – добра (В у межах від 90 до 94,9 %);

3 бали – задовільна (В у межах від 85 до 89,9 %);

2 бали – погана (В у межах від 80 до 84,9 %);

1 бал – дуже погана (В < 80 %).

✓ **визначення динаміки росту рослин**

Для оцінки динаміки росту рослин на дослідній ділянці в основні фази росту та розвитку визначають їх висоту. Для цього на попередньо виділених ділянках вимірюють висоту 50 типових рослин (10 рослин у 5 пробах).

✓ **облік біомаси рослин**

Облік біомаси рослин проводять або через встановлені інтервали, або під час настання кожної фенофази розвитку. Для цього відбирають 100 рослин (10 рослин у 10 рівновіддалених місцях). Облік біомаси рослин проводиться у повітряно-сухому стані.

✓ **визначення площі листової поверхні рослин**

Площу листової поверхні рослин визначають для встановлення фотосинтетичного потенціалу та чистої продуктивності фотосинтезу. Для визначення площі листової поверхні використовують рослини з проб, на яких проводять оцінку стану посівів у різні фази росту й розвитку. У практиці агрономічних досліджень використовують:

- *метод висічок;*
- *контурний метод;*
- *параметричний метод.*

2. Облік урожаю

Під час проведення досліджень в польовому досліді особлива увага приділяється обліку врожаю. За кілька днів до збирання дослідне поле оглядається, виділяються площі облікових ділянок та ви ключки.

Виключка – частина ділянки, виключена з обліку внаслідок випадкових ушкоджень або помилок, допущених під час прове-

дення досліду. У разі необхідності можуть вибраковуватися цілі ділянки. Зменшення облікової ділянки через виключення допускається не більш ніж на 50 %. Якщо загальна площа виключок на обліковій ділянці перевищує цей показник, її вибраковують повністю.

Перед початком збору та обліку врожаю на виділених облікових ділянках, необхідно провести збір врожаю на захисних смугах і виключках. Урожай збирають за загальною вимогою до польових робіт у дослідках – одночасно та якісно лише *суцільним методом обліку врожаю*, бажано за один день або у найбільш стислі терміни.

Завдання: відповідно до отриманого завдання необхідно розробити календарний план проведення біометричних спостережень на дослідному полі із зазначенням методів проведення обліків; навести детальний опис обліку врожаю.

Практична робота 9. Дисперсійний аналіз даних однофакторного польового досліду

Мета роботи: ознайомити здобувачів освіти із методикою проведення дисперсійного аналізу даних однофакторного польового досліду.

Основна частина

Для дослідів, варіанти в яких розміщені методом рендомізації (випадковим), застосовують дисперсійний аналіз. У польовому досліді, розміщеному методом рендомізованих повторень, урожай змінюється залежно від варіантів, повторностей, а також від випадкових причин – неврахованої зміни умов навколишнього середовища або індивідуальної мінливості самих рослин. Ці зміни виражають сумами квадратів таких розсіювань: варіантів – C_v ; повторень – C_p ; похибки – C_z . Їх сума є сумою квадратів загального розсіювання (C_y).

При дисперсійному аналізі у вигляді спеціальної таблиці обробляється весь набір варіантів (вибірок). Структура таблиці залежить від схеми досліду та методики експерименту.

При обробітку експериментальних даних застосовуються наступні умовні позначення:

l – число варіантів в досліді;

n – число повторень;
 N – число спостережень (ділянок) в досліді;
 $\underline{X}$ – врожайність по варіантах, ц/га;
 $\bar{x}$ – середня врожайність по варіантах, ц/га;
 x_0 – середня врожайність по досліді, ц/га;
 A – довільний початок, ц;
 V – сума врожаїв по варіантах, ц;
 P – сума врожаїв по повтореннях, ц;
 X_1 – відхилення врожаїв по ділянках від A ;
 V_A – сума відхилень врожаїв по варіантах від A по окремих варіантах;
 P_A – сума відхилень врожаїв по варіантах від A по повтореннях;
 C – коректуючий фактор;
 C_y – загальне варіювання;
 C_p – варіювання повторень;
 C_v – варіювання варіантів;
 C_z – залишкове варіювання (похибки);
 Σ – (сигма) знак сумування;
 ΣX – загальна сума всіх діляночних урожаїв в досліді;
 S_x – помилка досліді, ц;
 $S_{x\%}$ – відносна помилка досліді, (точність досліді);
 $НІР$ – найменша істотна різниця, ц/га;
 F – критерій Фішера;
 t – критерій Стьюдента;
 v – число степенів свободи.

Якщо обробляється однофакторний дослід, який складається з декількох варіантів (незалежних вибірок), то спільна мінливість результативної ознаки, що вимірюється загальною сумою квадратів відхилень C_y розділяється на два компоненти: мінливість між варіантами C_v і всередині вибірок C_z , тому:

$$C_y = C_v + C_z \quad (6)$$

Загальна кількість ступенів свободи $(N-1)$ розділяється на дві частини – ступені свободи для варіантів $(l-1)$ і для випадкового варіювання $N-1$.

Якщо обробляються однофакторні сполучені статистичні комплекси, то загальна сума квадратів розділяється на три частини: варіювання варіантів C_v , повторень C_p і випадкове C_z . При цьому

загальна мінливість і загальне число ступенів свободи може бути представлена виразом:

$$C_y = C_v + C_p + C_z \quad (7)$$

На практиці використовують декілька способів розрахунку. Суми квадратів відхилень за даними польових дослідів: у вихідній таблиці розраховують суми за варіантами V , повтореннями P і загальну суму всіх спостережень ΣX . Далі знаходять:

- Загальне число спостережень $N=ln$;
- Коректуючий фактор $C=[\Sigma(X-A)]^2 : N$;
- Загальну суму квадратів $C_y=\Sigma(X-A)^2 - C$;
- Суму квадратів для варіантів $C_v=\Sigma V_A^2:n - C$;
- Суму квадратів для повторень $C_p=\Sigma P_A^2:l - C$;
- Суму квадратів для помилки $C_z=C_v - C_p - C_p$;

C_v та C_z ділять на відповідні ступені свободи і знаходять дві середні дисперсії, які використовують для оцінки значущості досліджуваних факторів:

$$S_v^2 = \frac{C_v}{l-1} \quad \text{та} \quad S_z^2 = \frac{C_z}{(n-1)(l-1)}, \quad (8)$$

Через ці показники визначають критерій $F_{\text{факт.}}$:

$$F_{\text{факт.}} = \frac{S_v}{S_z}, \quad (9)$$

Теоретичне значення критерію F знаходять за таблицями з урахуванням ступенів свободи. Найчастіше вибирають 5% рівень значущості, рідше – 1%. Якщо $F_{\text{факт.}} \geq F_{\text{теор.}}$, то в досліді між варіантами є достовірна різниця. В такому випадку визначають найменшу істотну різницю між варіантами (НІР) за формулою

$$\text{НІР} = t \cdot S_d; \quad (10)$$

де t – критерій Стьюдента, знаходять за таблицями; S_d – помилка різниці середніх:

$$S_d = \sqrt{\frac{2S_z}{n}}, \quad (10)$$

Розглянемо приклад проведення дисперсійного аналізу даних однофакторного польового дослідів з вивчення впливу мінеральних добрив на врожай однорічних трав. Отримані дані заносять в таблицю 2. Розраховують суми по варіантах V , повтореннях X та суму усіх врожаїв ΣX . При цьому ΣX має дорівнювати $=\Sigma P$.

Таблиця 2

Врожайність однорічних трав по варіантах та повтореннях, ц/га

№	Варіант досліджу	Повторення X				Сума V	Середнє x
		1	2	3	4		
1	Контроль (без добрив)	45,3	43,0	51,4	60,9	200,6	50,2
2	P ₆₀ K ₃₀	49,0	43,7	55,6	64,0	212,3	53,1
3	N ₆₀ K ₆₀	62,7	60,9	64,8	83,1	271,5	67,9
4	N ₆₀ P ₆₀ K ₃₀	60,9	60,8	68,7	83,7	274,1	68,5
5	N ₉₀ P ₆₀ K ₃₀	68,8	63,6	75,0	90,2	297,6	74,4
6	N ₁₂₀ P ₆₀ K ₃₀	78,6	60,9	87,6	96,0	323,1	80,8
7	N ₁₈₀ P ₆₀ K ₃₀	76,8	73,3	97,8	107,1	355,0	88,8
8	N ₁₂₀ P ₆₀ K ₆₀	76,6	68,4	91,4	101,6	338,0	84,5
9	N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₉₀	79,5	71,1	95,9	105,9	352,4	88,1
ΣP		598,2	545,7	688,2	792,5	2624,6=ΣX	72,9=X ₀

Наступний етап – розрахунок відхилень, який проводиться від довільного цілого числа, близького до середнього врожаю, в нашому випадку A = 70.

Таблиця 3

Відхилення від довільного A (A=70)

Варіант досліджу	Відхилення від довільного цілого X _i = X - 70				Сума V A
	1	2	3	4	
1	-24,7	-27,0	-18,6	-9,1	-79,4
2	-21,0	-26,3	-14,4	-6,0	-67,7
3	-7,3	-9,1	-5,2	13,1	-8,5
4	-9,1	-9,2	-1,3	13,7	-5,9
5	-1,2	-6,4	5,0	20,2	17,6
6	18,6	-9,1	17,6	26,0	53,1
7	6,8	3,3	27,8	37,1	75,0
8	6,6	-1,6	21,4	31,6	58,0
9	9,5	1,1	25,9	35,9	72,4
ΣP A	-21,8	-84,3	+58,2	162,5	114,6=ΣX ₁

В результаті обрахунків суми $\sum V_A$ та $\sum P_A$ повинні бути рівні. Після цього необхідно знайти значення квадратів відхилень від довільного A :

Таблиця 4

Квадрати відхилень від довільного A

<i>Варі- ант дослід</i>	<i>Квадрати відхилень X_1^2</i>				<i>Сума V_A^2</i>
	<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	
1	610,09	729,00	345,96	82,81	6304,36
2	441,00	691,69	207,36	36,00	4583,29
3	53,29	82,81	27,04	176,61	72,25
4	82,81	84,64	1,69	187,69	34,81
5	1,44	40,96	25,00	408,04	309,76
6	345,66	82,81	309,76	676,00	2819,61
7	46,24	10,89	772,84	1376,41	5625,00
8	43,56	2,56	457,96	998,56	3364,00
9	90,25	1,21	670,81	1288,81	5241,76
$P^2 A$	475,24	7106,49	3387,24	26406,25	13133,16=$\sum X_1^2$

Результати розрахунків з таблиці 4 дозволяють знайти значення коректуючого фактору C .

$$C = (\sum X_1)^2 : N = 13133,16 : 36 = 364,81$$

Далі визначають суми квадратів відхилень за видами варіювання:

- загальне $C_y = \sum (X - A)^2 = \sum X_1^2 - C = (610,09 + 729,00 + 345,96 + 82,81 + \dots + 90,25 + 1,21 + 670,81 + 1288,81) - 364,81 = 11485,56 - 364,81 = 11120,75$;

- варіантів $C_v = \sum V_A^2 : n - C = (6304,36 + 4583,29 + 72,25 + \dots + 3364,00 + 5241,76) : 4 - 364,81 = 7088,71 - 364,81 = 6723,0$;

- повторень $C_p = \sum P_A^2 : l - C = (475,24 + 7106,49 + 3387,24 + 26406,25) : 9 - 364,81 = 3787,99$;

- випадкове (помилки) $C_z = C_y - C_v - C_p = 11120,75 - 6723,90 - 3787,99 = 608,86$.

Доля участі кожної групи факторів у варіюванні врожайності визначається наступним чином:

$$\begin{aligned}
 - \text{варіантів} &= \frac{C_v}{C_y} \cdot 100 = \frac{6723,90}{11120,75} \cdot 100 = 60,5 \% \\
 - \text{повторень} &= \frac{C_p}{C_y} \cdot 100 = \frac{3787,99}{11120,75} \cdot 100 = 34,0 \% \\
 - \text{помилки} &= \frac{C_z}{C_y} \cdot 100 = \frac{608,86}{11120,75} \cdot 100 = 5,5 \%
 \end{aligned}$$

Таблиця 5

Результати дисперсійного аналізу

Вид варіювання	Сума квадратів відхилень	Степені свободи, ν	Дисперсія, S^2	Відношення дисперсії, F		
				факт	теорет	
					05	01
Загальне	11120,75	$N-1=36-1=35$	$S_v^2=6723,9:8=$	33,1	2,4	3,3
Варіантів	6723,90	$l-1=9-1=8$	840,5			
Повторень	3787,99	$n-1=4-1=3$	$S_z^2=$			
Залишкове	608,86	$(l-1)(n-1)=$ $8 \cdot 3=24$	$608,86:24 =$ 25,4			

Вплив всіх факторів = 100%. На основі цих даних можна зробити висновок, що доля участі варіантів в загальному варіюванні найбільша. Для обрахунку дисперсій та критерію F складають таблицю дисперсійного аналізу.

Теоретичне значення критерію F знаходимо по таблиці. В нашому випадку число ступенів свободи для дисперсії варіантів рівне 8, помилок – 24. Співставлення фактичного значення критерію $F = 33,1$ з теоретичними – 2,4 та 3,3 показує, що для обох рівнів $F_{\text{факт.}}$ значно більше, ніж $F_{\text{теор.}}$. Це свідчить про те, що в даному досліді між варіантами існує суттєва різниця.

Наступний етап статистичного обробітку полягає у визначенні суттєвості відмінностей між довільною парою варіантів досліді. Для цього обраховують:

$$\text{А) помилку досліді } S_{\frac{z}{x}} = \sqrt{\frac{S_z^2}{n}} = \sqrt{\frac{25,37}{4}} = 2,52 \text{ ц/га}$$

Б) помилку різниці середніх $S_{\frac{d}{d}} = \sqrt{\frac{2S^2}{n}} = \sqrt{\frac{2 \cdot 25,37}{4}} = 3,56$ ц/га

Найменшу істотну різницю для 5% рівня значущості в абсолютних та відносних показниках:

$$HIP_{05} = t_{05} \cdot S_d = 2,06 \cdot 3,56 = 5,27 = 5,3 \text{ ц/га};$$

$$HIP_{05} = \frac{t \cdot S_d \cdot 100}{x} = \frac{5,27 \cdot 100}{72,9} = 7,3 \text{ \%}.$$

Значення критерію t_{05} беруть з таблиць. Результати досліджу та статистичного обробітку записують в таблицю 6.

Таблиця 6

Врожайність однорічних трав, ц/га

<i>Варіант досліджу</i>	<i>Врожайність, ц/га</i>	<i>Різниця до контролю</i>	
		<i>ц/га</i>	<i>%</i>
Контроль	50,2	-	-
P ₆₀ K ₃₀	53.1	0,9	5.8
N ₆₀ K ₆₀	67.9	7,7	35.3
N ₆₀ P ₆₀ K ₃₀	68.5	8.3	36.5
N ₉₀ P ₆₀ K ₃₀	74.4	4.2	48.2
N ₁₂₀ P ₆₀ K ₃₀	80,8	0,6	61,0
N ₁₈₀ P ₆₀ K ₃₀	88,8	8,6	76,9
N ₁₂₀ P ₆₀ K ₆₀	84,5	4,3	68,3
N ₁₂₀ P ₁₂₀ K ₉₀	88,1	7,9	75,5
<i>HIP₀₅</i>	-	0,3	7,3

5. Приклади тестів для самоконтролю знань

1. Для вирішення завдань агрономічної науки необхідне:
  - Постійне розширення наукових знань
  - Виведення нових форм і сортів культурних рослин
  - Розробка стратегії стійкого землекористування
  - Розробка засад органічного землеробства
  - Перехід на інтегрований захист культурних рослин
2. За кількістю факторів, що вивчаються польові дослідження бувають:
  - однофакторні
  - двофакторні
  - багатофакторні
  - трьох факторні
  - всі відповіді вірні
3. За географічним охопленням польові дослідження поділяються на:
  - Поодинокі
  - Масові
  - Районовані
  - Специфічні
  - Демонстраційні
4. За тривалістю проведення польові дослідження поділяються на:
  - Розвідувальні
  - Короткочасні
  - Багаторічні
  - Довготривалі
  - Масові
5. За місцем проведення польові дослідження поділяються на:
  - У виробництві
  - У наукових установах
  - У навчальних закладах
  - Виробничі
  - Демонстраційні
6. Якщо вивчають ефективність різних видів органічних добрив, то в досліді передбачають наступні добрива:
  - гній;
7. В залежності від агрегатного стану рухомої фази розрізняють:
  - газову, рідинну, іонообмінну хроматографію

- лише газову хроматографію
  - газову хроматографію
  - рідинну хроматографію
  - поверхневу та глибинну хроматографію
8. Назвіть причини, які призводять до збільшення похибки досліду за збільшення числа варіантів у ньому:
- Збільшується площа під дослідом
  - Зростає строкатість ґрунтової родючості
  - Збільшується відстань між варіантами, що порівнюються
  - Збільшується кількість факторів, що вивчаються в досліді
  - Збільшується кількість грубих помилок
9. У структурі дослідної ділянки польового досліді виділяють такі площі:
- Елементарну
  - Дослідну
  - Посівну
  - Захисну
  - Облікову
10. Основні методи діагностики:
- ґрунтова
  - рослинна
  - візуальна, морфобіометрична, хімічна
  - ґрунтова, рослинна, візуальна
  - візуальна
11. Для проведення листової діагностики озимих і ярих злакових культур В.В.Церлінг рекомендує відбирати всю надземну частину рослин:
- на початку вегетації, у фазу кущення
  - у фазу молочної та воскової стиглості
  - у фазу кущення
  - у фазу виходу в трубку
  - у фазу колосіння
12. Сумішу яких кислот проводять окислення органічної речовини ґрунту за методом Тюринга?
- Хромової
  - Сірчаної
  - Азотної

- Соляної
  - Нітратної
13. Які показники дає змогу визначати аналіз свіжого рослинного матеріалу?
- Активність ферментів
  - Обмін речовин
  - Хімічний склад рослин
  - Валові запаси мікроелементів
  - Запаси мікроелементів
14. Схеми однофакторних польових дослідів, в яких варіанти відрізняються кількісно, вимагають визначення:
- Кількості спостережень
  - Кількості градацій фактору
  - Періодичності спостережень і обліків
  - Кількості обліків
  - Кроку експерименту
15. Які форми взаємодії факторів можна дослідити в багатофакторних польових експериментах?
- Симбіоз
  - Синергізм
  - Мутуалізм
  - Антагонізм
  - Адитивізм
16. За якими літературними джерелами здійснюють глибоке вивчення обраної наукової тематики?
- Підручники
  - Навчальні посібники
  - Буклети
  - Монографії
  - Наукові періодичні видання
17. Які етапи наукового дослідження передують узагальненню експериментальних даних?
- Вибір теми наукового дослідження
  - Розробка схеми досліду
  - Планування досліду
  - Вибір земельної ділянки під дослід
  - Проведення досліду

18. У матриці планування:
  - Число рядків відповідає числу факторів у досліді
  - Число стовбців дорівнює кількості варіантів у досліді
  - Число рядків є кратним кількості варіантів у досліді
  - Число стовбців відповідає числу факторів у досліді
  - Число рядків відповідає кількості варіантів у досліді
19. Які особливості має методика закладання дослідів з овочевими культурами відкритого ґрунту?
  - Велика площа під дослід
  - Ґрунти низького та середнього рівня родючості
  - Ґрунти високого рівня родючості
  - Дослідні ділянки невеликого розміру
  - Повторність дослідів у часі не менше 6-8 років
20. При підготовці рослинного матеріалу до визначення азоту проводять:
  - сухе озолення
  - мокре озолення
  - сухе або мокре озолення
  - спалювання при високій температурі
  - нейтралізацію
21. Визначення вмісту загального азоту в рослинному матеріалі проводять за методом:
  - Деніже
  - Починка
  - К'ельдаля
  - Тюрина
  - Маслової
22. Етап наукового дослідження, на якому обирають земельну ділянку під майбутній польовий дослід – це:
  - Проведення дослідів
  - Узагальнення отриманих даних
  - Планування дослідів
  - Попередній експеримент
  - Усі відповіді не вірні
23. З яким інтервалом слід проводити найбільш важливі спостереження в польовому досліді?
  - 1-2 місяці

- 3-4 тижні
  - 1-2 тижні
  - 3-4 місяці
  - 5-6 днів
24. За який період часу мають бути вивчені літературні джерела за обраною тематикою наукового дослідження?
- Останні 2 роки
  - Останні 10 років
  - Останні 3 роки
  - Останні 15 років
  - Останні 5 років
25. Накопичення біомаси визначають зважуванням:
- сирої надземної маси рослини
  - сухої надземної маси рослини
  - сирої та сухої надземної маси рослини
  - маси коренів
  - маси коренів та рослин

6. Рекомендації до виконання самостійної роботи

Розподіл годин самостійної роботи для здобувачів освіти *денної/дуальної* форми навчання:

- підготовка до аудиторних занять – 0,5 год./1 год. занять = $0,5 \cdot (24+18) = 21$ год.

- підготовка до контрольних заходів – 6 год. на 1 кредит ЄКТС = $6 \cdot 3 = 18$ год.

- опрацювання окремих тем програми або її частин, які не розглядаються на лекціях – $48-21-18 = 9$ год.

Розподіл годин самостійної роботи для здобувачів освіти *заочної* форми навчання:

- підготовка до аудиторних занять – $(6+4) \cdot 0,5$ год. = 5 год.

- підготовка до контрольних заходів – 6 год. на 1 кредит ЄКТС = $6 \cdot 3 = 18$ год.

- опрацювання окремих тем програми або її частин, які не викладаються на лекціях – $80-5-18 = 57$ год.

Теми для самостійної роботи

№	Теми самостійної роботи	Кількість годин	
		денна	заочна
Змістовий модуль 1			
1	Історія розвитку дослідної справи на Україні	1	8
2	Структура та основні завдання наукових установ	1	8
3	Стандартний метод розміщення варіантів у польовому досліді	1	8
4	Особливості планування польових дослідів залежно від природно-кліматичної зони розміщення	1	9
Разом		4	33
Змістовий модуль 2			
5	Досліди із вивчення впливу протиерозійних заходів	1	6
6	Особливості вибору метеорологічних показників залежно від виду дослідної культури	2	6
7	Сучасні методики обліків основних біометричних показників сільськогосподарських культур	2	6
Разом		5	24
Всього годин		9	57

Оцінка рівня освоєння здобувачами освіти питань, які виносяться на самостійне опрацювання проводиться на модульних контролях.

7.Рекомендації здобувачам освіти які навчаються за дуальною формою

Здобувачі освіти, які навчаються за дуальною формою навчання виконують практичні роботи на основі даних свого підприємства. Викладач під час консультацій видає скореговане завдання з врахуванням особливостей окремо взятого підприємства-партнера. Виконані завдання здобувач освіти захищає на прилюдному захи-

сті в кінці семестру з обов'язковою присутністю представника підприємства.

Рівень оволодіння здобувачем освіти теоретичного матеріалу з курсу оцінюється на проміжних контролях (модулях) шляхом тестування в системі Moodle.

8. Рекомендована література

1. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 11.10.2017 № 2148-19.

URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/848-19>.

2. Дослідна справа в агрономії. Книга перша: Теоретичні аспекти дослідної справи / Рожков А. О., Пузік В. К., Каленська С. М., Пузік Л. М. та ін. Харків : Майдан, 2016. 300 с.

3. Дослідна справа в агрономії. Книга друга: Статистична обробка результатів агрохімічних досліджень / Рожков А. О., Каленська С. М., Пузік Л. М., Музафаров Н. М. Харків : Майдан, 2016. 298 с. 25

4. Методика наукових досліджень в агрономії : навчальний посібник / Е. Р. Ермантраут, М. А. Бобро, Т. І. Гопцій та ін. Харк. нац. аграрн. ун-т ім. С.В. Докучаєва. Харків, 2008. 64 с.

5. Основи наукових досліджень в агрономії : підручник / В. О. Єщенко, П. Г. Копитко, В. П. Опришко, П. В. Костогряз; за ред. В. О. Єщенко. Київ : Дія, 2005. 288 с.

6. Методика наукових досліджень в агрономії : навчальний посібник / В. Г. Дідора, О. Ф. Смаглій, Е. Р. Ермантраут та ін. Київ : «Центр учбової літератури», 2013. 264 с

7. Лісовал А. П. Методи агрохімічних досліджень : підручник. Київ : Вид-во НАУ, 2001. 247 с.

8. Смирнова І. В. Основи наукових досліджень в агрономії : курс лекцій. Миколаїв : Вид-во МНАУ, 2014. 86 с.

9. Ткачук С. О., Олійник О. О., Кучерова А. В. Оцінка потенціалу нових сортів буряку цукрового за внесення розрахункових норм мінеральних добрив в умовах західного Лісостепу. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2021. №2(94). С. 111–118.

URL : <http://ep3.nuwm.edu.ua/id/eprint/22054>

10. Трушева С. С., Ткачук С. О., Олійник О. О. Вплив позакореневого підживлення на врожайність та якість ріпаку озимого в умовах західного Лісостепу. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування*. 2020. №(1(89)). С. 131–141. URL : <http://ep3.nuwm.edu.ua/id/eprint/20632>

Методичне забезпечення

11. Інформаційні ресурси у електронному репозиторії Національного університету водного господарства та природокористування.

URL : <http://ep3.nuwm.edu.ua/view/types/metods/>:

12. Силабус навчальної дисципліни «Основи агрономічних досліджень» для здобувачів вищої освіти ступеня «бакалавр», які навчаються за освітньо-професійною програмою «Агрономія», за спеціальністю 201 «Агрономія» денної з елементами дуальної та заочної форм навчання. Рівне : НУВГП, 2023. 13 с.

9. Інформаційні ресурси

13. Законодавство України . URL : <http://rada.gov.ua/>

14. Державна служба статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

15. Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського. URL : <http://www.nbu.gov.ua/>

16. Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека (м. Рівне, пл. Короленка, 6). URL : <http://libr.rv.ua/>

17. Наукова бібліотека НУВГП (м. Рівне, вул. Олекси Новака, 75). URL : http://nuwm.edu.ua/MySQL/page_lib.php

18. Каталог НД України: <http://csm.kiev.ua/nd/nd.php?b=1>

19. OECDiLibrary: https://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-andfood/data/oecd-agriculture-statistics_agr-data-en

20. Навчальні матеріали он-лайн: <http://pidruchniki.ws>

21. Сторінка НУВГП «Якість освіти». <http://nuwm.edu.ua/sp/akademichna-dobrochesnistj>